

บทที่ ๔

พระพุทธศาสนากับคำสอนทางด้านเศรษฐกิจ

“... เปรียบเหมือนมหาสมุทรที่มีรัศมีมากมายหลายชนิด ในมหาสมุทรนี้มีรัศมีเหล่านี้ คือ แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์ สังข์ ศิลา แก้วประพาฬ เงิน ทอง ทับทิม แก้วมรกต ฉะนั้น คุณกริยาทั้งหลาย แม้ข้อที่ธรรมวินัยนี้ก็มีรัศมีมากมายหลายชนิด ...”^๑

พระพุทธศาสนาเปรียบได้กับมหาสมุทรที่มีน่านรัศมี คือมีคำสอนที่เป็นประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมอยู่มาก โดยพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนเฉพาะระดับโลกุตตระ แต่ยังสอนสิ่งที่เป็นประโยชน์ในชีวิตนี้ด้วย ดังเช่นคำสอนที่เกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจ สังคม การปกครอง การศึกษา ที่สามารถนำมาใช้ในการดำรงชีวิตในโลกได้อย่างเหมาะสมด้วยเช่นกัน ผู้ที่มีปัญญาย่อมจะมองเห็นคำสอนที่เป็นประโยชน์เหล่านั้น และน้อมนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อสร้างความเจริญและความสำเร็จให้กับตนเองได้

๔.๑ หลักเศรษฐกิจแนวพุทธ

ในเรื่องที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับการปกครอง สังคมและชีวิตความเป็นอยู่ของชาวโลกอย่างมากรั้น พระพุทธศาสนาก็ไม่ได้มองข้าม ดังจะเห็นว่าคำสอนที่เป็นเรื่องทางเศรษฐกิจอยู่น้อย

โดยถ้าเราจะถือว่าหลักเศรษฐกิจหมายถึงหลักการสนองความต้องการของมนุษย์ หรือหลักการดับทุกข์ที่เกิดจากความต้องการแล้ว เราก็จะเข้าใจได้ว่าพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเศรษฐกิจไว้ใน ๒ ชั้น คือ

๑. ชั้นธรรมดาเป็นหลักเศรษฐกิจทางวัตถุ (เศรษฐกิจทรัพย์)
๒. ชั้นสูงเป็นหลักเศรษฐกิจทางจิตใจ (อริยทรัพย์)

๔.๑.๑ หลักเศรษฐกิจทางวัตถุ

หลักเศรษฐกิจในชั้นธรรมดา เป็นการสอนให้คนตั้งตัวสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้ได้ เป็นการแสวงหาโภคทรัพย์เพื่อสนองตอบความต้องการขั้นพื้นฐาน คือที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ด้วยการ

^๑ อุโปสถสูตร ขุททกนิกาย อุทาน ๒๔/๑๑๘/๑๓๖.

สอนให้ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพการทำงาน เก็บออม และรักษาฐานะความมั่นคงทางเศรษฐกิจ โดยหลักเศรษฐกิจในชั้นธรรมดานี้เป็นหลักเศรษฐกิจทางวัตถุ เป็นหลักการดับทุกข์โดยวิธีสนองความต้องการทางกาย

๔.๑.๒ หลักเศรษฐกิจทางจิตใจ

หลักเศรษฐกิจในชั้นสูงเป็นหลักเศรษฐกิจทางจิตใจ เป็นการสอนไม่ใช่สักแต่ให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่ยังช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้น โดยสอนให้เราสามารถเป็นนายเหนือความต้องการที่เกินจำเป็น หรือดับทุกข์ที่เกิดจากความต้องการได้ และให้มี 'อริยทรัพย์' คือทรัพย์ทางใจซึ่งดีกว่าทรัพย์ภายนอก (เศรษฐกิจทรัพย์) และเป็นการทำให้คนตั้งตัวได้ในทางศีลธรรม

โดยมนุษย์เราจำเป็นจะต้องมีทั้งหลักเศรษฐกิจในชั้นธรรมดาและหลักเศรษฐกิจในชั้นสูงจึงจะมีคุณภาพชีวิตที่ดี เพราะคนที่มีแต่เศรษฐกิจทางวัตถุแต่ขาดทรัพย์ทางใจ ถึงจะร่ำรวยมากแต่ก็จะหาความสุขได้ยาก

หากพิจารณาตรงจุดนี้ เราก็จะเห็นว่าหลักเศรษฐกิจแนวพุทธนั้นจะต่างจากหลักเศรษฐกิจโดยทั่วไปอยู่ตรงที่ว่าหลักเศรษฐกิจโดยทั่วไปนั้นมุ่งให้สนองตอบความต้องการหรือความอยากซึ่งหาเบื่องปลายไม่พบเท่าใดจึงจะพอและจะไปสิ้นสุด ณ ที่ใด แต่อย่างเดียว โดยไม่พิจารณาว่าความต้องการนั้นเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต (primary needs) อันเป็นความต้องการแท้ หรือเป็นความต้องการที่เกินความจำเป็น อันเป็นความต้องการเทียม (artificial needs)

แต่หลักเศรษฐกิจแนวพุทธนั้นสอนให้เราพิจารณาแยกแยะความต้องการที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต ออกจากความต้องการที่เกินจำเป็นหรือความต้องการที่ฟุ่มเฟือย และให้เราสนองตอบความต้องการพื้นฐาน โดยการหามาพอสมควรแก่การดำรงชีวิต

^๒ อริยทรัพย์ คือ ทรัพย์อันประเสริฐ มี ๗ ประการ คือ

๑. ศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผล ๒. ศีล ความประพฤติถูกต้องดีงาม การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย ๓. ทิริ ความละเอียดใจต่อการทำชั่ว ๔. โศคตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว ๕. พากุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก ๖. จาคะ ความเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ๗. ปัญญา ความรู้ความเข้าใจ ต่อแก่ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ รู้คิด รู้พิจารณา และรู้ที่จะจัดทำ

คำอธิบายจากพระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๔๙-๒๕๐.

โดยไม่ฝืดเคือง และตัดความต้องการที่เกินจำเป็นออกไป โดยใช้ชีวิตบนหลักของความพอเพียง ความพอประมาณ ก็จะทำให้ความทุกข์ทางเศรษฐกิจน้อยลงหรือหมดไป

หากจะเปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างก็คือ ในขณะที่หลักเศรษฐกิจศาสตร์ทั่วไปแก้ทุกข์ทางเศรษฐกิจโดยการพยายามตอบสนองความต้องการทั้งหมดอย่างเดียว ไม่ว่าจะเป็นความต้องการที่ฟุ่มเฟือยหรือไม่ก็ตามนั้นเป็นการแก้ปัญหที่ปลายเหตุ แต่หลักเศรษฐกิจแบบพุทธนั้นสอนให้คนใช้ปัญญา แยกแยะความต้องการที่จำเป็นออกจากความต้องการที่เกินจำเป็น และเลือกตอบสนองเฉพาะความต้องการที่จำเป็นในการดำรงชีวิต โดยเราต้องสอนคนให้สามารถควบคุมและเป็นนายเหนือความอยากความต้องการที่เกินจำเป็น ซึ่งเป็นมูลฐานของความทุกข์ความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจให้ได้ วิธีการของทางฝ่ายพุทธจึงเป็นการสอนให้แก้ทุกข์ที่ต้นเหตุ ไม่ใช่ปลายเหตุ

๔.๒ พระพุทธศาสนากับปัจจัยในการดำรงชีวิต

ในพระพุทธศาสนาเรียกสิ่งจำเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิตว่า ปัจจัย ๔ ซึ่งได้แก่ ๑. อาหาร ๒. เครื่องนุ่งห่ม ๓. ที่อยู่อาศัย ๔. ยารักษาโรค

คำว่าปัจจัย นั้นหมายถึงสิ่งที่เราอาศัยดำรงชีวิตหรือเป็นอุปกรณ์สำหรับดำรงชีวิต ปัจจัยจึงเป็นเพียงเครื่องมือ วิธี (means) ที่ช่วยให้เราไปถึงเป้าหมาย (ends) ได้เท่านั้น โดยหลักการใช้ปัจจัยที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนาคือการใช้ที่เหมาะสม คือใช้โดยรู้จักประมาณ ไม่ให้เกินจำเป็น และใช้ปัจจัยในความหมายของปัจจัย คือใช้มันในฐานะเป็นอุปกรณ์เป็นเครื่องมือ โดยไม่ไปติดอยู่กับปัจจัย มิฉะนั้นจะกลายเป็นว่าไปมัวเมาไปตกเป็นทาสของปัจจัย อุปมาเหมือนกับเรือเป็นปัจจัยเป็นอุปกรณ์ที่ช่วยทำให้เราไปถึงเป้าหมายคือเดินทางข้ามฟากได้ เมื่อเราถึงฝั่งแล้วเราก็ไม่ไปยึดติดอยู่กับเรือ ก็เป็นการใช้ปัจจัยในความหมายของปัจจัย แต่ถ้าเราถึงฝั่งแล้วยังติดอยู่กับเรือ ไปให้ค้ำกับเรือ มันก็จะเป็นการใช้เรือที่ผิดหลักของการเป็นยานพาหนะที่เป็นเครื่องช่วยในการเดินทางเป็นการใช้ปัจจัยที่ไม่ถูกต้องเหมาะสม คือไม่ได้ใช้ปัจจัยในความหมายของปัจจัยนั่นเอง

ในสังคมปัจจุบัน หากพิจารณาดูจะเห็นว่าเครื่องดำรงชีวิตมีเพิ่มมากขึ้น เช่น รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ และอุปกรณ์ เครื่องใช้ เครื่องอำนวยความสะดวกหลาย ๆ อย่างได้กลายมาเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ขาดไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่คนเราสามารถที่จะมีชีวิตอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องมีสิ่งเหล่านี้ คนในยุคนี้ได้ทำให้สิ่งที่เป็ความต้องการที่เกินจำเป็น (artificial needs) หรือความต้องการเทียมกลายมาเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต (primary needs) อันเป็นการเพิ่มขอบเขตของปัจจัยที่จำเป็นออกไป กับทั้งใน

บางครั้งก็ใช้ปัจจัย ๔ กันอย่างเกินจำเป็น เช่น ใช้เสื้อผ้าแบรนด์เนมชุดละเรือนหมื่นเรือนแสน รองเท้าคู่ละหลายพันหรือบางทีก็เป็นหมื่น ๆ บ้านราคาหลังละหลาย ๆ สิบล้าน อาหารมีอิสระ เป็นพื้นเป็นหมื่น เช่นนี้จัดเป็นการใช้สิ่งจำเป็นในลักษณะที่ฟุ่มเฟือย โดยไม่มีการประมาณให้ความพอดี ความพอประมาณ จัดเป็นการใช้ปัจจัย ๔ ด้วยความหลงผิดและให้ค่าผิด คือกลับเอาปัจจัยซึ่งเป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือขึ้นมาเป็นเป้าหมาย และทำให้คนเป็นทาสของปัจจัย

การใช้ปัจจัย ๔ อย่างเหมาะสมตามหลักของพระพุทธศาสนานั้นควรจะต้องเป็นการใช้ปัจจัยในความหมายของปัจจัย โดยการมุ่งประโยชน์เป็นที่ตั้ง โดยการใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และใช้ตามหลักความพอประมาณคือให้เหมาะสมพอดี ไม่ฟุ่มเฟือยเกินจำเป็น ซึ่งจะเป็นช่วยประหยัดทั้งทรัพย์ของตนและทรัพยากรโลก

๔.๓ พระพุทธศาสนากับคำสอนทางด้านเศรษฐกิจ

ในพระพุทธศาสนา มีคำกล่าวที่ว่า ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง และความจนเป็นทุกข์ในโลก” อีกทั้งในพระไตรปิฎกก็มีคำสอนที่ว่าด้วยคุณของโภคทรัพย์” ซึ่งก็เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเข้าใจดีว่าทุกคนนั้นปรารถนาความสุข และความสุขของชาวโลกนั้นผูกพันอยู่กับการมีทรัพย์เพื่อที่จะได้ใช้จ่ายใช้สอย หามาซึ่งสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพ เลี้ยงดูตนเอง ครอบครัว และบริวาร พระองค์จึงตรัสถึงหลักความสุขของคฤหัสถ์ที่ควรพยายามเข้าถึงให้ได้เสมอ ๔ อย่าง^๑ คือ

๑. อัตติสุข สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ ผู้มีทรัพย์ย่อมมีความภูมิใจ อิ่มเอิบใจ ว่าคนมีโภคทรัพย์อันได้มาโดยชอบธรรมด้วยหยาดเหงื่อแรงงานความขยันหมั่นเพียรของตน อีกทั้งยังมีความปลอดโปร่งใจเพราะต้องการสิ่งใดก็อยู่ในวิสัยที่จะหามาได้

๒. โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ที่ตนหาได้มาโดยชอบนั้นเลี้ยงชีพตน เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง เช่น มารดาบิดา ญาติ คนงาน บริวาร และใช้ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นด้วย

๓. อนนสุข สุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ ในอรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย ท่านได้กล่าวไว้ว่าการเป็นหนี้ การกู้ยืม การต้องเสียดอกเบี้ย การถูกทวงถามหนี้ การถูกตามตัวและ

^๑ อรรถกถา อังคุตตรนิกาย ฉกกนิบาต ๒๒/๓๑๖/๓๖๔-๗.

^๒ โภคสุข อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๒๒๗/๒๖๗.

^๓ อันนถุส อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๖๒/๘๗-๘๘.

การถูกจองจำด้วยเหตุแห่งหนึ้นนั้นเป็นทุกข์ในโลก^๖ ผู้ที่ไม่เป็นหนี้จึงเป็นสุขด้วยไม่มีกังวลจากภาระหนี้และภูมิใจว่าตนเป็นอิสระ ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. **อนวัชชกรรมสุข** สุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ คือเป็นงานที่สุจริต ไม่เบียดเบียนผู้ใด ย่อมทำให้สุขภาพ สุขใจ มีความภาคภูมิใจว่าตนมีความประพฤติที่ไม่บกพร่องเสียหาย มีการงานที่สะอาด ซึ่งนอกจากจะทำให้ตนมีความสุขแล้วก็ยังถือได้ว่าเป็นการทำประโยชน์ให้กับสังคมและเกื้อกูลความสุขแก่ผู้อื่นไปพร้อมกันด้วย

ตามหลักพระพุทธศาสนา การมีทรัพย์นั้นเป็นสิ่งดี แต่วิธีการของการได้มาซึ่งทรัพย์นั้นก็เป็นสิ่งสำคัญด้วยเช่นกัน ดังนั้นหลักเศรษฐกิจที่ถูกต้องนั้นจึงไม่ได้มุ่งอยู่ที่การได้ทรัพย์มาเท่านั้น แต่ต้องหมายรวมถึงการได้ทรัพย์นั้นมาด้วยวิธีการที่ถูกต้อง คือจะต้องเป็นการได้มาโดยทางสุจริต ไม่เบียดเบียนใคร ไม่ผิดทั้งหลักกฎหมายและหลักศีลธรรมด้วย

๔.๓.๑ หลักการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ

ดังได้กล่าวแล้วว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจ เนื่องจากโภคทรัพย์นั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตของชาวโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับทำให้ได้มาซึ่งปัจจัย ๔ ในพระพุทธศาสนาจึงมีคำสอนในเรื่องการหาทรัพย์และการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจไว้ ๔ ประการ^๗ คือ

๑. **อุฏฐานสัมปทา** การถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการศึกษา ในการประกอบอาชีพอันสุจริต ประกอบด้วยปัญญาสอดส่องตรวจตราหาอุบายวิธีในการทำฐานะหน้าที่ของตนให้ได้ผลดีอย่างสมบูรณ์ ก็จะทำให้ประสบความสำเร็จในการสร้างฐานะ หากเราได้ศึกษาชีวิตประวัติของตระกูลหลายตระกูลที่เป็นเศรษฐกิจในสังคมไทยก็จะเห็นว่าส่วนใหญ่แล้วก็เริ่มมาจากการไม่มีอะไรเลย แต่ด้วยอาศัยความขยันหมั่นเพียร ไม่ท้อถอย หนักเอาเบาสู้ ในที่สุดก็สามารถสร้างฐานะทางเศรษฐกิจเป็นเจ้าของกิจการ โรงงาน ธนาคารต่าง ๆ และบางตระกูลสามารถสร้างฐานะจนเป็นเศรษฐกิจระดับโลกได้เลยทีเดียว เรื่องของความขยันหมั่นเพียรนี้ เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นประการแรกเพราะสัมพันธ์กับเรื่องของการผลิต (production) คือเมื่อขยันก็สร้างผลงานผลผลิตได้มาก ยิ่งขยันก็ยิ่งสร้างผลงานและผลผลิตได้มากยิ่งขึ้น เมื่อผลผลิตได้มากขึ้นเท่าใดก็จะยิ่งทำให้งานยิ่งเติบโตมีดอกผลสมบูรณ์มีทรัพย์เพิ่มมากขึ้นเท่านั้น

๒. **อารักขสัมปทา** การถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาได้โดยธรรมด้วยกำลังแขน ด้วยความขยันหมั่นเพียรไว้ไม่ให้เป็นอันตราย ไม่ให้เสื่อม โดยการรู้จักเก็บ

^๖ อินสุตฺร อังคฺตฺตฺรนิคาย ฉกฺกนิบาต ๒๒/๓๑๖/๓๖๔.

^๗ โภคสุตฺร อังคฺตฺตฺรนิคาย ปญฺจกนิบาต ๒๒/๒๒๗/๒๖๗.

^๘ ทิพฺพชาวนฺตฺร อังคฺตฺตฺรนิคาย อฎฺฐกนิบาต ๒๓/๑๔๔/๒๖๔-๒๗๐.

รักษาทรัพย์ให้ถูกหลัก ถูกวิธี ไม่เก็บทรัพย์เงินทองจำนวนมากไว้กับตัวซึ่งเสี่ยงกับการสูญหาย แต่ควรนำไปเก็บไว้ในที่ ๆ ปลอดภัย เช่น นำไปฝากธนาคาร ซึ่งนอกจากจะปลอดภัยแล้วยังได้ผลประโยชน์เป็นดอกเบี้ยอันเป็นการเพิ่มพูนทรัพย์ไปในตัวด้วย นอกจากนี้แล้วก็ควรรู้จักป้องกันภัยต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับทรัพย์สิน เช่น โจรภัย อัคคีภัย ภัยธรรมชาติต่าง ๆ โดยในยุคสมัยนี้ก็อาจจะเทียบได้กับการทำประกันภัยไว้นั่นเอง

๓. **กัลยาณมิตรตตา** การมีกัลยาณมิตรคือผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คีลจาละ ปัญญา การคบหาสมาคมกับคนดีนั้นเป็นมงคลแก่ชีวิตและทรัพย์สมบัติ เพราะมิตรดีย่อมชักนำไปในทางที่ดีในทางเจริญ โดยมิตรดีหรือมิตรแท้ นั้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้

๑. **มิตรมีอุปการะ เป็นมิตรที่**
 - รักษาเพื่อนผู้ประมาท
 - รักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาท
 - เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนักได้
 - เมื่อมีกิจธุระที่ต้องทำก็ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก
๒. **มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข เป็นมิตรที่**
 - บอกความลับของตนแก่เพื่อน
 - ปิดความลับของเพื่อน
 - ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย
 - แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้
๓. **มิตรแนะนำประโยชน์ เป็นมิตรที่**
 - ห้ามจากความชั่ว
 - ให้เพื่อนตั้งอยู่ในความดี
 - ให้เพื่อนได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 - บอกทางสวรรค์ให้เพื่อน
๔. **มิตรมีความรักใคร่ เป็นมิตรที่**
 - ไม่ยินดีในความเสื่อมของเพื่อน
 - ยินดีในความเจริญของเพื่อน
 - ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน
 - สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน

“สิงคาลกสูตร ที่ชนิกาย ปาฏิภวรรค ๑๑/๑๙๓-๑๙๖/๑๖๘-๑๖๙.

โดยมิตรแท้ ๔ จำพวกนี้ท่านสอนไว้ว่า

“... ฟังเข้าไปนั่งใกล้โดยเคารพ เหมือนนารดากับบุตร ฉะนั้น บัณฑิตผู้สมบูรณ์ด้วยศีล
ย่อมรุ่งเรืองส่องสว่างเพียงดั่งไฟ เมื่อบุคคลล้อมโภคสมบัติอยู่เหมือนแมลงผึ้ง
ผนารัง โภคสมบัติย่อมถึงความสังสม จุจจอมปลวกอันตัวปลวกก่อขึ้น ฉะนั้น...”^{๑๑}

การเสวนาคบหาสมาคมกับมิตรดีนั้นเป็นทางที่มา เป็นการสั่งสม และเป็นการรักษาไว้ซึ่งทรัพย์
และเพื่อที่จะป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมแก่ทรัพย์ บุคคลก็จะต้องไม่คบคนชั่ว ที่เรียกว่า
มิตรปฏิรูป หรือ คนเทียมมิตร ๔ จำพวก”^{๑๒} คือ

๑. คนปอกลอก คือ คนที่
 - คนคิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
 - คนที่เสียให้น้อย คิดเอาให้มาก
 - คนไม่รับทำกิจของเพื่อนในคราวมีภัย
 - คนที่คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง
๒. คนดีแต่พูด คือคนที่
 - เก็บเอาของล่วงแล้วมาพูด
 - อ้างเอาของที่ยังไม่มาถึงมาพูด
 - สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้
 - เมื่อกิจเกิดขึ้น แสดงความขัดข้อง (ออกปากฟังมิได้)
๓. คนหัวประจบ คือคนที่
 - ตามใจเพื่อนให้ทำความชั่ว
 - ตามใจเพื่อนให้ทำความดี
 - ต่อหน้าสรรเสริญ
 - ลับหลังนินทา
๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย คือคนที่
 - ชักชวนให้ดื่มน้ำเมาอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
 - ชักชวนให้เที่ยวตามครอกต่าง ๆ ในเวลากลางคืน
 - ชักชวนให้เที่ยวดูการมหรสพ

^{๑๑} สิงคาลกสูตร ที่ฉนิกาย ปาฏิกวรรค ๑๑/๑๙๗/๑๖๙.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, ๑๑/๑๙๖-๑๙๐/๑๖๗.

- ชักชวนให้เล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

๔. สมชีวิตา การมีความเป็นอยู่เหมาะสม คือ รู้ทางเจริญและทางเสื่อมของ โภคทรัพย์ แล้วรู้จักใช้จ่ายให้เหมาะสมคือพอเหมาะแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ และเลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ของตน คือไม่ฟุ่มเฟือยแต่ก็ไม่ให้ผิดเคือง รู้จักประมาณตนเอง หากมีน้อย ก็ใช้น้อย กินอยู่เจียมแบบ “นกน้อยทำรังแต่พอตัว” ก็จะมีสุขได้ตามอัธยาศัย แต่ถ้าไม่รู้จักประมาณตัว รายได้น้อยแต่ใช้จ่ายเกินตัวก็จะเกิดปัญหาหนี้สินและความทุกข์ตามมา

นอกจากหลักการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ ๔ ประการนี้แล้ว ในพระพุทธศาสนาก็ยังมีการกล่าวถึงเรื่องอื่น ๆ ที่ถือว่าเกี่ยวข้องในเรื่องนี้ด้วย จึงจะขอนำมา กล่าวประกอบด้วย เช่น

- ผู้ที่กระทำและหมั่นเพียรยอมมหาทรัพย์ได้

“... บุคคลผู้มีฐานะ กระทำสมควร มีความหมั่น ย่อมมหาทรัพย์ได้”^{๒๖}

- ผู้มีปัญญายอมตั้งตนได้

“คนมีปัญญาเฉลียวฉลาด ย่อมตั้งตนได้ด้วยทุนเมื่อน้อย จุจคนก่อไฟน้อย ๆ ให้เป็น กองใหญ่ได้ ฉะนั้น”^{๒๗}

- ทางเจริญของโภคทรัพย์

“... เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางไหลเข้า ๔ ทาง ทางไหลออก ๔ ทาง บุรุษพึง เปิดทางไหลเข้า ปิดทางไหลออกของสระนั้น ทั้งฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล ด้วย ประการฉะนี้ สระน้ำใหญ่นั้นพึงหวังความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อม ฉนใด โภค ทรัพย์ที่เกิดโดยชอบอย่างนี้ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน ย่อมมีทางเจริญ ๔ ประการ คือไม่ เป็นนักเลงหญิง ๑ ไม่เป็นนักเลงสุรา ๑ ไม่เป็นนักเลงการพนัน ๑ มีมิตรดี สหาย ดี เพื่อนดี ๑”^{๒๘}

^{๒๖} อพวกสูตรที่ ๑๐ ขุททกนิกาย สุตตนิบาต ๒๔/๓๑๑/๓๓๐.

^{๒๗} จุลลกเศรษฐีชาดก ขุททกนิกาย ดิกนิบาตชาดก ๒๗/๔/๒.

^{๒๘} ทิฆฆานสูตร อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต ๒๓/๑๔๔/๒๗๑.

• โภคะเกิดแก่ผู้มีบุญ

“... โภคะเป็นอันมากย่อมล่วงเลยสัตว์เหล่าอื่นไปเสีย แต่เกิดขึ้นในที่ทั้งปวงเที่ยวสำหรับผู้มีบุญอันกระทำไว้ ไซ้แต่เท่านั้น รัตนะทั้งหลายก็บังเกิดขึ้นแม้ในที่มิใช่ปอเกิด”^{๑๔}

• ศิลเป็นที่มาแห่งโภคทรัพย์^{๑๕}

ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงอานิสงส์ของความถึงอานิสงส์ของความถึงพร้อมด้วยศิลปะไว้ว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย ...คนมีศิลปะ ถึงพร้อมด้วยศิลปะในธรรมวินัยนี้ ย่อมถึงกองโภคทรัพย์มากมาย อันมีความไม่ประมาทเป็นเหตุ นี่เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๑ ของคนมีศิลปะ ...”

๔.๓.๒ หลักการรักษาความมั่นคงทางเศรษฐกิจ

นอกจากคำสอนในการสร้างทรัพย์และฐานะทางเศรษฐกิจแล้ว ในพระพุทธศาสนายังมีคำสอนในเรื่องการรักษาความมั่นคงของเศรษฐกิจไว้ ด้วยการปฏิบัติตามหลัก ๔ ประการ^{๑๖} คือ

๑. การแสวงหาสิ่งที่หายไปกลับคืนมา เพราะทุกสิ่งที่ได้มานั้นมีค่าเป็นเงิน ต้องเสียทรัพย์ไปซื้อหาแลกลับมาทั้งสิ้น หากของหายแล้วไม่หา ก็ต้องเสียเงินซื้อของใหม่แทนของที่หายอยู่รำไป ก็จะเป็นการใช้จ่ายโดยไม่สมควร แทนที่เงินจำนวนนั้นจะเป็นเงินเก็บก็ต้องกลายเป็นส่วนที่นำไปใช้จ่ายโดยไม่จำเป็น และหากคิดดูให้ดีแล้วจะเห็นว่าเป็นการเสียทรัพย์ถึง ๒ เท่าเลยทีเดียว สมมติว่าปากกาที่หายราคา ๑๐๐ บาท เราจะเสียทรัพย์ถึง ๒๐๐ บาทในการนี้ โดย ๑๐๐ บาทแรกที่เสียก็คือเงินที่ใช้ในการซื้อปากกาที่หายไปแล้ว และอีก ๑๐๐ บาทก็คือเงินที่จะต้องเสียไปในการซื้อปากกาตัวใหม่มาใช้แทน ดังนั้นการแสวงหาของที่หายไปกลับคืนมาจึงเป็นการช่วยประหยัดทรัพย์และทำให้มีเงินไว้ใช้ไว้เก็บออมมากขึ้น

๒. การซ่อมแซมสิ่งชำรุดให้กลับมีคุณภาพใช้งานได้ เป็นการสอนให้ใช้สิ่งของที่ซื้อหามาให้คุ้มค่า อันจะเป็นการประหยัดทั้งเงินและทรัพยากร โดยนอกเหนือจากการซ่อมแซมแล้ว หลักข้อนี้ยังหมายความรวมถึงการยกย้ายนำของที่ใช้การ

^{๑๔} สิริชาดก ขุททกนิกาย ดิถกนิบาตชาดก ๒๗/๔๕๒/๑๒๑.

^{๑๕} สิลสูตต อังคุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๒๑๓/๒๕๘.

^{๑๖} อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต ๒๑/๒๕๘/๓๐๗-๓๐๘.

อย่างหนึ่งไม่ได้แล้วไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในด้านอื่นต่อไป (Reuse and Recycle) คือเป็นการใช้อย่างประหยัดและทำให้เกิดประโยชน์สูงสุดนั่นเอง

โดยในสมัยพุทธกาล พระอานนท์เป็นผู้ที่เป็นตัวอย่างของการใช้สอยสิ่งต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์สูงสุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เช่น ผ้าจีวรที่ภิกษุใช้หมั้นนั้น เมื่อเก่าแล้วท่านก็นำไปใช้เป็นผ้าคาดพาดาน เมื่อใช้เป็นผ้าคาดพาดานจนเก่าแล้ว ท่านก็นำไปใช้เป็นผ้าปูรองนอน เมื่อผ้าปูรองนอนนั้นเก่ามากแล้ว ท่านก็นำไปใช้เป็นผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดฝุ่น ภายหลังเมื่อเก่ามากจนเปื่อยแล้วท่านก็นำไปโขลกขยี้กับโคลนแล้วฉาบทาฝาผนังได้อีก นับเป็นตัวอย่างที่ดีของการใช้ของอย่างคุ้มค่าแบบกายและเกิดประโยชน์สูงสุด

๓. การรู้จักประมาณในการใช้จ่ายบริโภค คือมีความพอประมาณในการใช้จ่ายทรัพย์ให้สมฐานะ ไม่สุรุ่ยสุร่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ให้รายจ่ายเกินรายรับ

๔. พ่อบ้านแม่เรือนต้องเป็นผู้มีศีลธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตจึงจะสามารถดำรงฐานะความมั่นคงทางเศรษฐกิจไว้ได้

นอกจากการปฏิบัติตามหลัก ๔ ประการข้างต้นแล้ว ในพระพุทธศาสนายังสอนให้หลีกเลี่ยงจาก อบายมุข ๖ อันเป็นทางเสื่อมแห่งโลกทรัพย์โดยตรง คือ

๑. การดื่มน้ำเมา เนื่องจากมีโทษ ๖ อย่างคือ เป็นเหตุให้เสียทรัพย์ เป็นบ่อเกิดของการวิวาท เป็นบ่อเกิดของโรค เป็นเหตุให้ถูกติเตียน เป็นเหตุให้ไม่รู้จักละอาย และเป็นสิ่งบั่นทอนกำลังปัญญา^{๑๑}

๒. การเที่ยวกลางคืน ซึ่งมีโทษ ๖ อย่างคือ เป็นคนไม่รักษาดัว เป็นคนไม่รักษาลูกเมีย เป็นคนไม่รักษาทรัพย์สมบัติ เป็นที่ระแวงสงสัยของคนทั่วไป มักจะถูกใส่ความด้วยเรื่องต่าง ๆ มักจะได้รับความลำบากโดยคาดไม่ถึง^{๑๒}

๓. การเที่ยวดูการละเล่น ๖ ประเภทคือ เดินรำ ร้องเพลง ดนตรี เสภา ขับร้อง เกิดเหิง ซึ่งเป็นเหตุให้ทอดทิ้งการทำงาน ใช้จ่ายทรัพย์โดยไม่จำเป็น และได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่รักตัว ไม่รักครอบครัว ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ^{๑๓}

๔. การเล่นการพนัน ซึ่งมีโทษ ๖ อย่างคือ เมื่อชนะยอมก่อเวร เมื่อแพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ โภคทรัพย์ยอมพินาศไป ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ และเป็นที่หมิ่นประมาทของผู้อื่น ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย^{๑๔}

^{๑๑} สิงคาลกสูตร ที่ฉนิกาย ปาฎิกวรรค ๑๑/๑๙๗/๑๖๙.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน.

๕. การคบคนชั่วเป็นมิตร ซึ่งมีโทษ ๖ คือ ทำให้เป็นนักเลงการพนัน นักเจ้าชู้ นักเลงสุรา คนหลอกหลวงคนอื่นด้วยของปลอม คนหลอกหลวงผู้อื่นอย่างซึ่งหน้า และ นักเลงอันทพาล^{๒๒}

โดยโทษของการคบคนชั่วเป็นมิตรนั้นมีผลเสียร้ายแรงมาก เพราะอาศัยการคบหาสมาคมกับคนชั่ว บุคคลก็สามารถกลายเป็นคนชั่วได้ในรูปแบบต่าง ๆ การคบคนชั่วจึงเป็น นิมิตร้ายของชีวิต และนำความพินาศมาสู่ชีวิต ดังมีกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกว่า

“ผู้คบคนชั่ว เขาย่อมไม่ได้ความสุข ...เขาย่อมทำตนให้ถึงความพินาศ เหมือน กระจกเหี้ยไม่ได้ความสุขจากกิ่งกำ ฉะนั้น”^{๒๓}

๖. การเกียจคร้านในการทำงาน โดยอ้างเหตุ ๖ คือ อ้างว่าหนาวนัก ร้อนนัก เย็นแล้ว ยังเข้าอยู่ หิวนัก กระจายนัก แล้วไม่ทำงาน

การทำงานนั้นเป็นสิ่งสำคัญในชีวิต คนที่ประสบความสำเร็จในชีวิตก็เพราะงานของเขาดี ผลงานที่ดีนั้นเป็นสิ่งที่ย้อนกลับมาสร้างคนนั้นให้เป็นผู้มีทรัพย์ เกียรติยศ ชื่อเสียง และความสุข คนที่เกียจคร้านในการทำงานย่อมไม่มีผลงาน ไม่มีทรัพย์และสิ่งอื่น ๆ ที่เนื่องมาจาก ทรัพย์ คือเกียรติยศ ชื่อเสียง และความสุขได้

ในเรื่องที่เป็นทางเสื่อมของโรคทรัพย์นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า โรคทรัพย์ที่หา ได้มาโดยชอบธรรมย่อมเสื่อมสิ้นไปเพราะการเป็นนักเลงหญิง เป็นนักเลงสุรา เป็นนักเลงการ พนัน และการมีมิตรชั่ว สหายชั่ว เพื่อนชั่ว เปรียบเหมือนสระน้ำใหญ่มีทางน้ำไหลเข้า ๔ ทาง ไหลออก ๔ ทาง เมื่อปิดทางน้ำไหลเข้าเสียแล้วเปิดแต่ทางน้ำไหลออกอย่างเดียว ทั้งฝนก็ไม่ ตกต้องตามฤดูกาล น้ำในสระก็มีแต่จะแห้งไปอย่างเดียว ฉันทใดก็ฉันทนั้น^{๒๔} โรคทรัพย์ที่ได้มาก็ จะเสื่อมสิ้นไปเพราะการดำเนินชีวิตอยู่บนอบายมุข อันเป็นทางแห่งความเสื่อม

ผู้ที่หวังความมั่งคั่งและต้องการรักษาความมั่นคงทางเศรษฐกิจจึงต้องดำเนินชีวิต ให้ห่างไกลจากอบายมุขทั้ง ๖ อันเป็นทางเสื่อมของโรคทรัพย์ให้มาก

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน.

^{๒๓} โคธชาดก ขุททกนิกาย เอกนิบาต ๒๗/๑๔๑/๔๗.

^{๒๔} อังคุตตรนิกาย อฎฐกนิบาต ๒๓/๑๔๕/๒๗๐.

๔.๓.๓ พระพุทธศาสนากับหลักการใช้เศรษฐกิจทรัพย์

จากทรัพย์ที่บุคคลหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร ด้วยลำแข้งและหยาดเหงื่อของตนเอง ซึ่งเป็นทรัพย์ที่ได้มาโดยสุจริตชอบธรรมนี้ พระพุทธเจ้าได้ให้หลักโภควิภาค ๔^{๒๔} คือสอนให้แบ่งทรัพย์นั้นออกเป็น ๔ ส่วน คือ

• ๑ ส่วน ให้ใช้เพื่อเลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรเลี้ยงควรบำรุง และทำประโยชน์กับผู้อื่น

• ๒ ส่วน ให้ใช้ลงทุนในการประกอบกิจการงาน

• อีก ๑ ส่วน ให้เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

นอกจากนั้น พระพุทธองค์ก็ให้ใช้ หลักโภคอาทิยะ ๕ ในการใช้จ่าย ทำประโยชน์จากทรัพย์นั้น ๕ ประการ คือ

๑. การเลี้ยงดู ซึ่งหมายถึงการเลี้ยงดูตนเอง มารดาบิดา บุตร ภริยา คนงาน บริวาร ให้เป็นสุขพอสมควรแก่ฐานะ

๒. การบำรุง อนุเคราะห์มิตรสหาย^{๒๕} และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓. การป้องกันภัย หมายถึงการใช้ทรัพย์เพื่อเป็นทุนในการป้องกันภัยต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ เช่น โจรภัย อัคคีภัย ภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น อุทกภัย वादภัย ถ้าเป็นในยุคสมัยนี้ก็เท่ากับการซื้อเครื่องมืออุปกรณ์ในการป้องกันภัย เช่น เครื่องดับเพลิง เครื่องตัดไฟฟ้าลัดวงจร ระบบรักษาความปลอดภัย สัญญาณกันขโมย กล้องวงจรปิด ลูกกรงเหล็ก และทำประกันภัยบ้าน (โจรภัย อัคคีภัย อุทกภัย วินาศภัย) ทำประกันภัยรถยนต์ ทำประกันสุขภาพ ประกันชีวิต เป็นต้น

๔. การทำพิธีกรรม ๔ อย่าง^{๒๖} คือ

๔.๑ ญาติพิธี คือ สงเคราะห์ญาติ

๔.๒ อติพิธี คือ ต้อนรับแขกผู้มาเยือน

๔.๓ ปุพพเปตพิธี คือ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับ

๔.๔ ราชพิธี คือ บำรุงราชการด้วยการเสียภาษี บริจาคทรัพย์ช่วย

ชาติ เป็นต้น

^{๒๔} พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐.

^{๒๕} อาทิสสูตร อังคตคณิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๔๑/๔๔-๔๖.

มิตตสูตร สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ๑๘/๑๗๐๖/๕๒๕.

^{๒๖} อาทิสสูตร อังคตคณิกาย ปัญจกนิบาต ๒๒/๔๑/๔๔.

๔.๕ เทวดาพลี คือ สักการบูชาผู้มีอุปการคุณ หรือทำบุญอุทิศเทวดา
สิ่งที่เคารพบูชาตามความเชื่อถือ

๕. การทำทักษิณาทาน คือ อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติ
ปฏิบัติชอบ

จากหลักการใช้จ่ายทรัพย์ที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้จ่าย
ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ทั้งกับตนเองและผู้อื่น แต่ในบางครั้งเราก็จะเห็นว่าผู้
สะสมทรัพย์ไว้จำนวนไม่น้อยที่ไม่ใช้จ่ายทรัพย์ตามที่สมควร แต่กลับกระหน่ำถี่เหนียว ไม่ใช้
ทรัพย์นั้นให้เป็นประโยชน์ในการเลี้ยงดูตนเอง สงเคราะห์ญาติหรือผู้อื่นเลย โภคทรัพย์ที่ไม่ได้
ถูกใช้สอยโดยชอบธรรมนี้ ท่านกล่าวไว้ว่าย่อมวิบัติไปเพราะภัยต่าง ๆ โดยในพระพุทธศาสนา
เรียกผู้มีทรัพย์แต่ไม่ใช้ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ว่า อสัตบุรุษ บ้าง พาลเศรษฐี
บ้าง ดังปรากฏข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล แห่งเมืองสาวัตถี ว่า

“มหาบพิตร อสัตบุรุษได้โภคทรัพย์แล้ว ไม่เลี้ยงคน มารดาบิดา ให้อิ่มหนำเป็นสุข
ไม่เลี้ยงคนงาน มิดรสหาย ให้อิ่มหนำเป็นสุข ไม่ทำนาบุญในผู้ทรงศีลทรงธรรม
โภคทรัพย์ของผู้นั้นไม่ได้ใช้สอยโดยชอบธรรม ย่อมวิบัติไปเพราะภัยต่าง ๆ โดย
ไม่ได้เกิดประโยชน์เลย” ^{๒๔}

โดยพาลเศรษฐีนี้เปรียบได้กับบ่อน้ำที่มีน้ำใสสะอาดอยู่เต็ม แต่ผู้คนไม่ได้ใช้ประโยชน์ น้ำใน
สระก็จะแห้งไปโดยเปล่าประโยชน์ ตามที่ตรัสว่า

“มหาบพิตร ในดินแดนมนุษย์นี้ สระน้ำที่ใสสะอาด น้ำจิตสนิท เป็นที่รื่นรมย์ มีท่า
น้ำลงเป็นอย่างดี ถ้าคนไม่คักอาบ ไม่ดื่ม ไม่ได้ใช้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งตาม
ต้องการเลย น้ำในสระนั้นจะพึงแห้งไปเปล่า โดยไม่ได้ใช้สอย ข้อนั้นฉันใด อสัตบุรุษ
มีทรัพย์แล้วไม่ได้ใช้สอยให้เป็นประโยชน์ ก็ฉันนั้น” ^{๒๕}

ส่วนผู้มีโภคทรัพย์ที่ใช้จ่ายทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อ
ตนเองและผู้อื่น ทำให้เกิดความมั่นคงแก่สังคมและบ้านเมือง ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า
สัตบุรุษ หรือ วิญญูเศรษฐี บัณฑิตเศรษฐี โดยพระพุทธเจ้าได้เปรียบเทียบเศรษฐีพวกนี้ไว้
กับสระน้ำที่มีน้ำใสสะอาด จิตสนิท อยู่เต็ม และมีท่าน้ำลงไปให้ผู้คนได้ใช้สอย น้ำในสระหมดไป

^{๒๔} อ้างไว้ใน สุวรรณ เพชรนิล, พุทธปรัชญาเบื้องต้น, หน้า ๒๓๙.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน

ด้วยการอาบ การดื่ม การใช้ประโยชน์อื่น ๆ ไม่ได้แห้งเหือดไปโดยปราศจากประโยชน์ โดยการใช้ทรัพย์โดยชอบธรรมนั้นนอกจากจะทำให้ได้รับการยกย่องในโลกมนุษย์แล้ว เมื่อตายไปผลบุญนั้นก็ส่งไปสู่สุคติ ดังที่มีกล่าวไว้ว่า

“นักปราชญ์อาศัยทรัพย์สมบัติแล้ว ย่อมสงเคราะห์ญาติ ย่อมได้เกียรติคุณเพราะทรัพย์นั้น เมื่อละโลกนี้ไปแล้วย่อมบันเทิงอยู่ในสวรรค์”^{๑๐}

๔.๓.๔ เป้าหมายในชีวิตคือการมีโภคทรัพย์และอริยทรัพย์

แม้โภคทรัพย์จะเป็นสิ่งที่ชาวโลกต้องการและแสวงหา แต่ถ้าเป้าหมายในชีวิตของมนุษย์เป็นเพียงการมีกินมีใช้เป็นอยู่สุขสบายเท่านั้น ชีวิตคนก็คงไม่ต่างจากสัตว์อื่น ๆ เศรษฐทรัพย์นั้นเป็นเรื่องเศรษฐกิจทางวัตถุ เป็นเรื่องของการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เป็นเรื่องของโลกนี้ แต่มนุษย์ยังมีเรื่องของคุณธรรม ศิลธรรม และทรัพย์ที่จะคิดตัวไปยังโลกหน้าด้วย อริยทรัพย์หรือทรัพย์ทางใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้มนุษย์มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุขได้ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ชีวิตของมนุษย์จะสมบูรณ์ได้ก็ต้องประกอบไปด้วยเศรษฐทรัพย์ (ทรัพย์ภายนอก) และอริยทรัพย์ (ทรัพย์ภายใน) ดังนั้นเป้าหมายในชีวิตของมนุษย์จึงไม่ใช่เพียงการมีโภคทรัพย์เท่านั้น แต่จะต้องมีอริยทรัพย์หรือทรัพย์อันประเสริฐภายในจิตใจ ๗ ประการ^{๑๑} ด้วย คือ

๑. ศรัทธา ความเชื่อที่มีเหตุผลและถูกต้อง เช่น ความเชื่อในเรื่องกรรม และการให้ผลของกรรม เรื่องบุญบาป การเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น
๒. ศีล ความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม พระพุทธศาสนานั้นให้ความสำคัญกับศีลและบอกถึงผลอย่างยิ่งของศีลไว้ว่า

“... ศีลอันบุคคลศึกษาดีแล้ว สังสมดีแล้ว ย่อมนำสมบัติทั้งปวงมาให้ในโลกนี้ ... เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ คือ ความสรรเสริญ ๑ การได้ความปลื้มใจ ๑ ความบันเทิงในสวรรค์เมื่อละไปแล้ว ๑ พึงรักษาศีล ด้วยว่าผู้มีศีล มีความสำรวม ย่อมได้มิตรมาก ... ผู้มีศีลย่อมได้รับการสรรเสริญและชื่อเสียงทุกเมื่อ ศีลเป็นเบื้องต้น เป็นที่ตั้ง เป็นปอเกิดแห่งคุณความดีทั้งหลาย และเป็นประธานแห่งธรรมทั้งปวง ศีลเป็นกำลังหาเปรียบมิได้ เป็นอาวุธอย่างสูงสุด เป็นอาวุธอันประเสริฐ เป็นเกราะอันนำอัครรรย ๑ ศีลเป็นสะพาน เป็นมหาอำนาจ เป็นกลิ่นหอม

^{๑๐} มัชฌิมกัณฑ์ ภาค ๑๓ พุทธกนิยาม ฉบับนิบาต ๒๗/๓๓๖/๒๐๘.

^{๑๑} สังคีตสูตร ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ๑๑/๓๒๖/๒๕๗.

อย่างยอดเยี่ยม เป็นเครื่องอุปโลอันประเสริฐ บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ ศีลเป็นกำลังอย่างเลิศ เป็นเสบียงเดินทางชั้นเยี่ยม เป็นพาหนะอันประเสริฐยิ่งนัก เป็นเครื่องหอมฟุ้งไปทั่วทิศานุทิศ

... ชีรชนผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยดีในศีล ย่อมได้รับการสรรเสริญในเวลาที่มียุติอยู่ในโลกนี้ ครั้นตายไปแล้ว ก็ได้รับความสุขโสมนัสในสวรรค์ ย่อมรื่นเริงใจในที่ทุกสถานในโลกนี้ ศีลเท่านั้นเป็นยอด และผู้มีปัญญาเป็นผู้สูงสุดในโลกนี้ ความชนะในมนุษย์โลกและเทวโลกย่อมมีได้เพราะศีลและปัญญา” ^{๓๖}

ดังนั้นบุคคลผู้มีศีลจึงเป็นผู้ที่มีทรัพย์อันประเสริฐอย่างยิ่ง

๓. หิริ ความละอายใจตนเองในการทำชั่ว ทำบาป
๔. โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว ต่อการทำชั่ว
๕. พาหุสัจจะ ความเป็นผู้ได้ศึกษาเล่าเรียนมาก
๖. จาคะ การเสียสละ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
๗. ปัญญา ความรู้ความเข้าใจถ่องแท้ในเหตุผล ดีชั่ว ถูกผิด คุณโทษ

ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ โดยชีวิตของผู้มีคุณธรรม มีศีลธรรมนั้นเป็นชีวิตที่พระพุทธองค์ทรงเปรียบไว้ว่า เหมือนกับดวงจันทร์ข้างขึ้น ย่อมเปล่งปลั่งด้วยรัศมีความงาม

๔.๔ คำสอนเรื่อง “สันโดษ” เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจหรือไม่

มีคนส่วนหนึ่งคิดว่าคำสอนเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนานั้นเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยเข้าใจว่าคำสอนในเรื่องนี้ทำให้คนไม่ขยัน ไม่ชวนขวยเพื่อ ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ แต่ความจริงแล้วเป็นเรื่องของความเข้าใจผิดในเรื่องสันโดษ หากได้ศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างเพียงพอและเข้าใจอย่างถูกต้องแล้วก็จะเห็นว่าพระพุทธศาสนาสอนให้มีความเพียรพยายาม (วิริยะ) ในทุกเรื่องทุกสิ่งที่ทำ ไม่ว่าจะ เป็นในเรื่องการศึกษา การประกอบกิจการงาน การสร้างฐานะ การทำความดี และแม้กระทั่งในการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น ด้วยเห็นว่าความสำเร็จทั้งหลายเกิดจากความเพียรพยายาม^{๓๗} และคนควรเพียรพยายามไปจนกว่าประโยชน์จะสำเร็จ^{๓๘} พระพุทธศาสนาไม่เคยสอนให้เกียจ

^{๓๖} สิลวเถรคาถา ขุททกนิกาย เถรคาถา ๒๖/๓๗๘/๓๕๒-๓๕๓.

^{๓๗} มหาสิลวชาดก ขุททกนิกาย เอกนิบาต ๒๗/๕๑/๑๘.

^{๓๘} จุพชนกชาดก ขุททกนิกาย เอกนิบาต ๒๗/๕๒/๑๘.

ครั้นหรืออยู่ไปวัน ๆ แต่สอนให้ขยันและพัฒนาตนเองอยู่เสมอ ดังนั้น สิ่งที่จะเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาน่าจะเป็นที่ความเข้าใจไม่ถูกต้องและการไม่ปฏิบัติตามหลักคำสอนเสียมากกว่า

ในเรื่องของ “สันโดษ” ตามหลักพระพุทธศาสนานั้นไม่ได้หมายถึงความมั่งน้อยหรือการมีเศรษฐกิจทรัพย์มากไม่ได้ แต่หมายถึงความยินดี ความพอใจด้วยของ ๆ คน ที่ได้มาด้วยเรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม เป็นความยินดีตามมีตามได้ ความรู้จักอ้อมรู้จักพอ^๔ โดยสันโดษแบ่งได้เป็น ๓ อย่าง คือ

๑. **ยถาลาภสันโดษ** การยินดีตามที่ตนพึงได้ คือเมื่อคนได้สิ่งใดมา หรือเพียรหาสิ่งใดมา เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะเป็นเช่นไร หยาบหรือประณีตเพียงใด ก็ยินดีพอใจในสิ่งนั้น ไม่คิดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่ปรารถนาในสิ่งที่ตนไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้ โดยถูกต้องชอบธรรม และไม่ไปริษยา ไปปรารถนาของที่คนอื่นได้ การที่บุคคลมีน้อยแต่อยากได้มากกว่าที่ตนมีแล้วใช้วิธีการที่ไม่ถูกต้องชอบธรรมในการให้ได้มาซึ่งสิ่งนั้นเป็นการขาดยถาลาภสันโดษ การทุจริตฉ้อโกงในลักษณะต่าง ๆ เช่น การกินสินบน การปลอมปนสินค้า และการทอดทิ้งคู่ครองของตนไปยินดีคู่ครองของผู้อื่นนั้น เป็นตัวอย่างของการขาดยถาลาภสันโดษ

๒. **ยถาผลสันโดษ** การยินดีตามกำลัง คือยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกาย ความสามารถของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง^๕ ตัวอย่างของยถาผลสันโดษ เช่น การรับงานตามกำลังที่ทำได้ การใช้เครื่องยนต์กลไกต่าง ๆ ตามกำลังของเครื่องที่จะทำงานได้ การไม่บรรทุกน้ำหนักบนรถยนต์เกินกว่าที่กำหนดไว้ ส่วนตัวอย่างของการขาดยถาผลสันโดษก็เช่น การฝืนยกของหนักเกินแก่กำลังร่างกายก็จะเป็นผลเสียเป็นโทษแก่สุขภาพร่างกาย การมีหนี้สินนั้นก็เป็นการขาดยถาผลสันโดษ สุภาษิตไทยที่ว่า “นกน้อยทำรังแต่พอตัว” นั้นก็เป็นการสอนให้มียถาผลสันโดษนั่นเอง

๓. **ยถาสารูปสันโดษ** การยินดีตามสมควร ตามที่เหมาะสมแก่ตน คือให้พิจารณาว่าอะไรเหมาะสมแก่ตน ไม่ปรารถนาสิ่งที่ไม่ควรแก่ภาวะฐานะของตน^๖ คนจนที่กินอยู่อย่างคนมี ตามสุภาษิต “เห็นช้างขี้ ขี้ตามช้าง” นั้นเป็นตัวอย่างของการขาดยถาสารูปสันโดษ กรณีของชายแต่งตัวเป็นหญิง หรือคนแก่ที่แต่งตัวเป็นวัยรุ่น ไม่เหมาะสมกับวัย ก็เป็นการขาดสันโดษในข้อนี้เช่นกัน

^๔ พระเทพเวที (ประยูรย์ ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม หน้า ๑๒๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๖.

^๖ เรื่องเดียวกัน

หากมีความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว เราจะเห็นว่าสันโดษทั้ง ๓ คือ ยถาลภ
สันโดษ ยถาผลสันโดษ และยถาสารูปสันโดษนั้นเป็นคำสอนที่ดี คือสอนให้มนุษย์กระทำใน
สิ่งที่ควร และวางใจได้อย่างถูกต้องเหมาะสม คำสอนเรื่องสันโดษเป็นการสอนให้รู้จักยินดี
พอใจในสิ่งที่มี สิ่งที่เป็น สิ่งที่ได้ ไม่ได้เป็นการสอนให้เพิกเฉยหรือห้ามในด้านความก้าวหน้า
การมีทรัพย์มากแต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม พระพุทธศาสนากลับส่งเสริมความก้าวหน้า
โดยสอนให้หลีกเลี่ยงจากความเกียจคร้าน อันเป็นหนึ่งในอบายมุข ๖ ซึ่งเป็นทางแห่งความเสื่อม
คำสอนในเรื่องสันโดษจึงไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจแต่อย่างใด

สรุปเนื้อหาและประเด็นสำคัญในบทที่ ๔

- หลักเศรษฐกิจแนวพุทธ
 - เศรษฐกิจทางวัตถุ (เศรษฐกิจทรัพย์)
 - เศรษฐกิจทางจิตใจ (อริยทรัพย์)
- พระพุทธศาสนากับปัจจัยในการดำรงชีวิต
 - หลักการใช้ปัจจัยในความหมายของปัจจัย
 - หลักความพอประมาณ
- พระพุทธศาสนากับความทุกข์และความสุขของคฤหัสถ์
 - ความจนเป็นทุกข์ของชาวโลก
 - ความสุข ๔ อย่างของคฤหัสถ์
 - อัดดีสุข
 - โภคสุข
 - อนนสุข
 - อนวัชชกรรมสุข
- พระพุทธศาสนากับการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ
 - หลักการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ
 - อุฏฐานสัมปทา
 - อารักขสัมปทา
 - กัลยาณมิตตตา
 - สมชีวิตา
 - คำสอนอื่น ๆ เกี่ยวกับการสร้างทรัพย์
 - ผู้ที่ทำและหมั่นเพียรย่อมหาทรัพย์ได้
 - ผู้มีปัญญาย่อมตั้งตนได้
 - ทางเจริญของโภคทรัพย์ ๔
 - ไม่เป็นนักเลงหญิง
 - ไม่เป็นนักเลงสุรา
 - ไม่เป็นนักเลงการพนัน

- มิมิตรดี สหายดี เพื่อนดี
- โภคะเกิดแก่ผู้มีบุญ
- ศิลเป็นที่มาแห่งโรคทรัพย์
- หลักการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ
 - การแสวงหาสิ่งที่หายไปคืนมา
 - การซ่อมแซมสิ่งที่ชำรุดให้กลับมาใช้งานได้
 - การรู้จักประมาณในการใช้จ่ายบริโภค
 - พ่อบ้านแม่เรือนต้องเป็นผู้มีศีลธรรม
 - หลักหนีจากทางแห่งความเสื่อมคืออบายมุข ๖
 - การตีม้าเมา
 - การเที่ยวกลางคืน
 - การเที่ยวดูการละเล่น
 - การเล่นการพนัน
 - คบคนชั่วเป็นมิตร
 - การเกียจคร้านในการทำงาน
- หลักการใช้เศรษฐกิจทรัพย์
 - หลักโภควิภาค ๔
 - แบ่ง ๑ ส่วนใช้เลี้ยงตน คนที่ควรเลี้ยง และทำประโยชน์กับผู้อื่น
 - แบ่ง ๒ ส่วนใช้ลงทุนในงาน
 - แบ่ง ๑ ส่วนเก็บไว้ใช้ยามจำเป็น
 - หลักโภคอาทิตย์ะ ๕
 - การเลี้ยงดูตนเอง ครอบครัว บริวาร
 - การบำรุง อนุเคราะห์ มิตรและผู้ร่วมงาน
 - การป้องกันภัย
 - การทำพิธีกรรม ๕
 - ญาติพิธี
 - อติถิพิธี

- ปุพเพตพลีส
- ราชพลีส
- เทวตพลีส
- การทำทักษิณาทาน
- เป้าหมายในชีวิตคือการมีเศรษฐทรัพย์และอริยทรัพย์
- คำสอนเรื่องสันโดษ
 - สันโดษ ๓ คือ
 - ยถาลภสันโดษ
 - ยถาพลสันโดษ
 - ยถาสารูปสันโดษ
- คำสอนเรื่องสันโดษไม่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ

คำถามบทที่ ๔

๑. จงอธิบายศัพท์ต่อไปนี้
 - ๑.๑ อริยทรัพย์
 - ๑.๒ พาลเศรษฐี, วิญญูเศรษฐี
 - ๑.๓ สันโดษ
 - ๑.๔ ความต้องการแท้, ความต้องการเทียม
 - ๑.๕ พลิกกรรม ๕
๒. จงอธิบายหลักความสุข ๔ ตามแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาที่คฤหัสถ์ควรเข้าถึงให้ได้เสมอ
๓. จงอธิบายหลักการใช้ปัจจัยตามความหมายของปัจจัยในพระพุทธศาสนามาให้เข้าใจอย่างชัดเจน
๔. จงอธิบายหลักเศรษฐกิจ ๒ ชั้นในพระพุทธศาสนามาให้เข้าใจอย่างชัดเจน
๕. วิธีแก้ทุกข์ทางเศรษฐกิจของพระพุทธศาสนาต่างจากการแก้ของหลักเศรษฐกิจทั่วไปอย่างไร จงอธิบาย
๖. อริยทรัพย์คืออะไร มีอะไรบ้าง และมีความสำคัญสำหรับมนุษย์อย่างไร จงอธิบาย
๗. จงอธิบายหลักการสร้างฐานะทางเศรษฐกิจตามคำสอนในพระพุทธศาสนามาให้เข้าใจโดยสังเขป
๘. พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนในเรื่องการรักษาความมั่นคงทางเศรษฐกิจอย่างไรบ้าง จงอธิบาย
๙. คีลคืออะไร มีความสำคัญอย่างไร และมีผลต่อผู้ประพฤติดังไร จงอธิบายโดยละเอียด

๑๐. อะไรคือทางแห่งความเสื่อมที่พระพุทธศาสนาสอนให้หลีกเลี่ยงสำหรับผู้ที่ต้องการความเจริญทางโภคทรัพย์ จงอธิบาย
๑๑. โภควิภาค ๔ และโภคอาทิยะ ๕ คืออะไร จงอธิบาย
๑๒. จงอธิบายคำสอนเรื่อง "สันโดษ" และ "สันโดษ ๓" ของพระพุทธศาสนามาให้เข้าใจโดยละเอียด
๑๓. คำสอนเรื่องสันโดษในพระพุทธศาสนาเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจหรือไม่อย่างไร จงอธิบายให้ชัดเจน